

KATEGÓRIE VEREJNÉHO A SÚKROMNÉHO PRI ANALÝZE MOCENSKEJ ASYMETRIE RODOV. RETROSPEKTÍVY A PERSPEKTÍVY¹ / ZUZANA KICZKOVÁ

Categories of the Public and Private in an Analysis of the Gender Power Asymmetry.

Retrospective and Perspective

Abstract: The paper reflects on the gender specific nature of private and public spheres as discussed in feminist discourses in European and American contexts. Its aim is to explore the potential of the concepts of public and private in analysing the issue of reconciliation of work and family, connected with women's presence in the public sphere, with the hierarchy between the public and private and with the gender power asymmetry. The public and private as analytical constructs are helpful in moving beyond the individual level and understanding the social-political structure and historical context. These categories characterize different value systems with a hierarchical relation connected with the construction of 'two genders' and gendered division of work. The paper also focuses on the concept of women's emancipation, its justification and understanding of equality, and concrete changes in women's life. Women's experience of their 'double existence' in the public and private life is thematized as a question of reconciliation of work and family with some period particularities. Differences in forming men's and women's identities during modernity depending on their experience in the two different worlds are shown as relevant.

Keywords: public, private, reconciliation of work and family, concept of emancipation, gender identity

Vo feministickom diskurze v euro-americkom kontexte sa už dlhšiu dobu nastoľuje otázka vymedzenia verejnej a súkromnej sféry, ktorá súvisí s problémom legitimizácie vylúčenia žien z verejnej sféry, s hľadaním vysvetlenia mechanizmov rodovej asymetrie a s riešením otázok zosúladovania práce a rodiny. Uvedené kategórie majú za sebou bohatú históriu redefinícií a umiestňujú sa do rámca modernej spoločnosti. Charakterizujú sa nimi disparátne hodnotové systémy, medzi ktorými je hierarchický vzťah spätý s konštrukciou „dvojrodovosti“ a rodovou deľbou rolí.

Základným cieľom štúdie je preskúmať možnosti aplikácie kategórií verejnej a súkromnej pri tematizácii a analýze problému zosúladovania pracovného a súkromného života, ktorý súvisí s pobytom žien vo verejnej a súkromnej sfére, s hierarchickým vzťahom medzi nimi a s mocenskou asymetriou rodov. Verejná a súkromná ako analytické konštrukcie majú pomôcť preniknúť za individuálnu rovinu a lepšie spoznať spoločensko-politickú štruktúru a konkrétny historický kontext. Ten ma bude spočiatku zaujímať v súvislosti s konštituovaním verejnej a súkromnej sféry v modernej spoločnosti a v stručnej historickej retrospektíve pripomeniem, ako sa zrodil ideál ženy v domácnosti alias „anjel v dome“. Na jednej strane sa žena nepovažovala za svojprávne individuum a na druhej sa jej vzdávala úcta, ktorú si „vraj“ zaslúži. Tento maskujúci manéver ma núti povedať pár slov o lešti tzv. láskavého, benevolentného sexismu. Je zaujímavé sledovať, ako sa v priebehu modernizácie vytvorili dva odlišné idealizované obrazy: ženy – matky verzus ženy – budovateľky. Obidvom však chýba to najpodstatnejšie – byť/stávať sa rovnoprávnym a autonómnym subjektom.

Zopár inšpiratívnych myšlienok z feministického diskurzu o prieniku súkromného „cez materinskú starostlivosť o spoločnosť“ a jeho politizáciu vedie k brilantným postrehom Pierra Bourdieu o neochvejnej trvácnosti androcenrického poriadku a k výzve rekonštruovať historický proces dehistorizácie. Bourdieu tvrdí, že len vzťahové chápanie, zameriavajúce sa na vzájomnú súvislosť verejnej a súkromnej sféry, môže odhaliť nadvládu mužov (Bourdieu 2000). Zdá sa, že pre riešenie hlavného cieľa nie je irelevantná otázka, či existuje rozdielnosť v utváraní identity žien a mužov v období moderny v závislosti od ich pobytu v dvoch rozdielnych sférach. Pri charakteristike verejnej a súkromnej sféry narážam na nesúmerateľnosť dvoch rozdielnych svetov hodnôt modernej spoločnosti, čo nepochybne spôsobuje ťažkosti pri zosúladovaní zamestnania a rodiny. Ale až skúmanie ich vzťahu, ktorý sa ukáže ako hierarchický a v ktorom má dominantné postavenie verejná sféra, otvára možnosť hľadať zdroj mocenskej asymetrie na štrukturálnej úrovni. Do hry ešte silnejšie vstúpi význam platenej a neplatenej práce a v inom svetle sa otvára téma domácich prác. Otestujem aj iný, minulý spoločenský systém, modifikujúc pritom kategórie verejného a súkromného. V mocenskej štruktúre socialistickej spoločnosti sa objavujú dva zaujímavé fenomény: familiarizmus a inštrumentalizácia, ktoré majú svoju špecifickú rodovú konotáciu. Vráťim sa ku koncepcii emancipácie žien, spomeniem jej ideové zdôvodnenie, chápanie rovnosti a konkrétne zmeny v živote žien. Ich skúsenosť z dvojexistencie vo verejnej a súkromnej sfére sa tematizovala ako otázka zosúladovania zamestnania a rodiny s istými dobovými špecifikami.

Konštituovanie verejnej a súkromnej sféry

Oddelenie verejného a súkromného patrí zo štrukturálneho a normatívneho hľadiska ku konštitutívnym prvkom modernej spoločnosti. Verejná sféra sa chápe ako protiklad súkromnej sféry. „Vznik modernej spoločnosti bol spojený so zásadnou štrukturálnou zmenou: konštituovaním verejného priestoru pre stretávanie sa slobodných jedincov na jednej strane a konštituovaním súkromného priestoru pre odchovanie týchto slobodných jedincov na druhej strane.“² (Havelková 1995: 25) Rozdelenie na verejnú a súkromnú sféru súviselo s industrializáciou a vznikom meštianskej rodiny. Táto diferenciácia sveta na dva oddelené priestory bola výsledkom dlhodobých štrukturálnych zmien verejnosti, ktoré so vznikom moderného štátu dostali jasné kontúry a úlohy tým, že sa ako verejná oblasť konštituovala sféra politiky, vzdelávania, kultúry, vedy a hospodárstva a ako súkromná oblasť predovšetkým sféra rodiny a osobného života, odohrávajúceho sa v súkromí. V rámci politickej filozofie a sociológie sa vzťah medzi nimi najčastejšie tematizoval ako vzťah medzi individuum a spoločnosťou či rodinou a štátom. Teórie spoločenskej zmluvy sa zameriavali na verejnú oblasť a zanedbávali „sexuálnu zmluvu“ (pozri Pateman 2000), v rámci ktorej bola pridelená iná rola mužovi a iná žene.

Rodová deľba rolí korešpondovala s rozlíšením súkromného a verejného a, naopak, vzťah medzi súkromným a verejným je v modernej spoločnosti rodovo diferencovaný tak, že verejná sféra sa identifikuje ako oblasť pôsobenia mužov a súkromná sféra ako oblasť pôsobenia žien. Rozčlenenie spoločnosti na verejnú sféru, ktorá sa najčastejšie asociuje s inštitucionálne organizovanou, platenou prácou, politikou, umením a pod., a na súkromnú sféru ako miesto rodiny, domácnosti a intimity, je rodovo špecifické. Dualizmus verejného a súkromného je totiž úzko spätý so symbolickou konštrukciou dvojrodovosti, podľa ktorej muži a ženy žijú v takto rozdelenom svete rozdielnym spôsobom (činnosti v rámci domova sa dávajú do súvislosti so ženou a „ženskoscťou“, kým mužovi sa pripisujú aktivity mimo domova a vo verejnom angažovaní sa).

Meštiansky model rodiny, ktorý vznikol na prelome 18. a 19. storočia, priniesol rigidne stanovené role muža – živiteľa a ženy – opatrovateľky. V mocensky vplyvných a riadiacich verejných inštitúciách boli muži. Participácia žien v rozhodovacích štruktúrach, ktoré fungovali vo verejnej sfére, sa nielenže nepredpokladala, ale priamo vylučovala. Ich úloha a poslanie mali byť inde než v rozhodovaní a riadení vecí verejných, teda tam, kde sa realizovala spoločensko-politická moc (pozri Elshtainová 1999, Kiczková 2005, Kreisky, Sauer 1995).

Stručná historická retrospektíva

V druhej polovici 18. storočia sa v západných krajinách formoval model ženy v domácnosti, spájaný aj s metaforou „domáceho anjela“. Podľa tohto modelu je prvoradou úlohou a základnou povinnosťou ženy postarať sa o deti a domácnosť, vytvárať „teplo rodinného krbu“ a zamestnať by

sa mala iba v prípade, keď manžel nedokáže zaistiť potreby rodiny. Predpisujú sa jej úlohy, v ktorých centre je starostlivosť o deti a zabezpečovanie „rodinného šťastia“. Idealizáciou manželky, resp. matky, sa z roly stalo poslanie, ktorému sa má žena oddať telom i dušou a ktoré vraj vyplýva z prirodzenosti ženy. Prevládla argumentácia v duchu naturalizmu a esencializmu. V knihách a časopisoch začal dominovať obraz ženy, ktorá sa obetuje pre svoju rodinu, a akýkoľvek záujem manželky a matky o seba samu sa odsudzuje ako prejav sebeckva.

Nastúpila mystika³ domácich prác a došlo k radikálnemu rozdeleniu práce a rodiny, ktoré je podporované moralizujúcou rétorikou o obetovaní sa a idealizáciou funkcie matky s dôrazom na nenahraditeľnú úlohu materskej lásky. Takúto pozíciu modernej ženy v domácnosti udržiava na ženu uvalená morálna povinnosť, ktorou je zodpovednosť za chod rodiny, jej citovú atmosféru a šťastie detí.⁴ Domácim prácam a starostlivosti o deti sa má venovať výlučne žena, pre muža by to bolo znevažujúce. Tento model sa pôvodne týkal meštianskych vrstiev, ale rýchlo sa presadil ako ideál na všetkých spoločenských úrovniach (pozri Havelková 1995).

Gilles Lipovetsky charakterizuje prvú fázu demokratickej individualistickej spoločnosti nasledujúco: „Ak muž stesňuje nový typ slobodného a odlúčeného individua, ktoré vládne nad sebou samým, tak žena sa naďalej chápe ako bytosť prirodzene závislá, žijúca pre druhých a pevne začlenená do rodiny. Ideológia ženy v domácnosti sa zakladá na odmietnutí zovšeobecnenia princípov modernej individualistickej spoločnosti. (...) Uznať ženu ako svojprávne individuum by znamenalo obráť ju o jej prirodzenosť, podnietiť zánik rodinného poriadku a nastoliť zmätok medzi pohlaviami.“ (Lipovetsky 2000: 197) Model manželky v domácnosti spadá do modernej doby, „rozvíja sa v dôsledku odmietnutia ženy individua, ženy rovnoprávnej a nezávislej“ (tamže: 198), a tak udržiava tradičné postavenie ženy a princíp hierarchie medzi rodmi. Modernizačné prvky (práca, výkonnosť, racionalita, odborné poznatky) sa prejavujú v jej domácich činnostiach, ale čo je najdôležitejšie: zodpovednosť za ne sa presunie úplne na jej bedrá. Považuje sa za jedínú možnú vychovávateľku, čo má vyplývať z jej „prirodzenosti“.

Ideál ženy v domácnosti bol v západnej kapitalistickej spoločnosti postupne rozširovaný o obraz ženy spotrebiteľky, len čo nastúpili imperatívy konzumnej spoločnosti. Lipovetsky píše o „historickej dvojznačnosti modelu ženy v domácnosti. Obnovuje sa tu maximálne rozdelenie úloh dvoch pohlaví, čo sa prieči moderným ideálom rovnoprávnosti, ale zároveň ho sprevádza proces uznania a oslavy ženských funkcií, neoddeliteľne spojených s rovnostárskou spoločnosťou. (...) Nástup veku rovnoprávnosti síce dovoľuje nerovnoprávne usporiadanie ‚dvoch sfér‘, avšak zároveň zaisťuje žene dôstojnosť, povznáša jej obraz v očiach spoločnosti a vzdáva jej úctu, ktorú si zaslúži.“ (Tamže: 203) Tým ešte viac „pomieša karty“, usilujúc sa zneviditeľniť rôzne podoby diskriminácie pomocou rétoriky o rovnoprávnosti a gestom „vzdávajúcim jej úctu, ktorú si zaslúži“.

Pár slov o láskavom sexizme

Predchádzajúci citát si zaslúži malé pozastavenie. Nie je totiž ľahké odhaliť, že máme dočinenia s moderným sexizmom (neosexizmom), ktorý do popredia nekladie nepriateľské (hostilné) a znevažujúce postoje voči ženám, ale práve tie „láskavé“, „dobroprajné“, obalené do slov úcty. Ostáva skrytá, ambivalentná podoba sexizmu. Vyzerá to nasledovne: Uznáva sa, že ženy to majú v spoločnosti ťažšie a že sú vo viacerých aspektoch znevýhodnené, pričom sa vyzdvihujú pozitívne stránky a prednosti žien, presnejšie: znaky ženských stereotypov sa z tohto sexistického hľadiska hodnotia pozitívne. Tvrdí sa, že ženy sú predsa len „slabším pohlavím“, treba im pomáhať a poskytovať ochranu. Akoby muži prestávali byť sexistickí a stávali sa ochrancami žien, prejavujúc im obdiv. Aj v tomto prípade sexizmus ostáva sexizmom, len mení svoju podobu – špecifický druh náklonnosti a idealizácie je jeho druhou stranou, v konečnom dôsledku napomáhajúcou udržiavať jestvujúci systém rodovej nerovnosti. Vychádza z lepšie zamaskovaného predpokladu nesamostatnosti, podriadenosti, závislosti žien. Zamaskováva sa predovšetkým to, že žena sa neberie ako svojprávne individuum, ako autonómna bytosť. Preto JEJ treba pomáhať, rozhodovať za ňu. Funguje tu stratégia, ktorá navonok pôsobí ako benevolencia a láskavosť, a to tak, že sa odmeňujú tie ženy, ktoré splnili svoju tradičnú rolu a prispôsobili sa stereotypným očakávaniam. Postupuje sa podľa pravidla „rozdeľuj a panuj“ (odmeňovaním alebo trestaním)! Ženy sa rozdeľujú na „dobré“ a „zlé“. „Dobré“ typy žien sú domáca pani alebo typická žena – na rozdiel od „karieristky“, ktorá je vraj až príliš samostatná, intenzívne sa venuje práci v zamestnaní, a preto zanedbáva rodinu.

V súčasnosti je nepriateľský sexizmus namierený voči ženám, ktoré spochybňujú moc a autoritu mužov (napr. feministky), zabierajú ich miesta (ženy, ktoré robia kariéru), práve tak, ako voči ženám, ktoré sa usilujú kontrolovať mužov sexualitou (ženy ako zvodkyne každého druhu) (Bačová 2003: 54). Nepriateľstvo mužov sa často ospravedľňuje tým, že sa zameriava len voči tým ženám, ktoré si to vraj zaslúžia. Láskavý, zhovievavý sexizmus odmeňuje tie ženy, ktoré sa prispôsobili, a poskytuje im ochranu. „Odmena je efektívnejšia ako trest. Pre ženy je, láskavý sexizmus, atraktívny: ospravedľňuje systém ako celok a sľubuje odmeny od silnejšej skupiny (ochranu, obdiv, intimitu).“ (Tamže: 55–56)

Dva obrazy modernizačného procesu

Na tomto mieste sa žiada ešte raz sa vrátiť do minulosti a porovnať ideál ženy v domácnosti v západnej kapitalistickej spoločnosti s tým obrazom ženy, ktorý sa utváral v období reálneho socializmu v Československu. Jedným z charakteristických znakov obrazu, ktorý sa presadzoval zo strany straníckych a štátnych inštitúcií a im podliehajúcich masmédií, bola postava pracujúcej, t. j. zamestnanej ženy idealizovanej s rôznou intenzitou v jednotlivých etapách socializmu ako budovateľky (komunizmu, lepšej budúcnosti, mieru, a pod.).

Na rozdiel od „buržoázneho“ modelu mala v ideológii socialistického štátu nízky status práca žien v domácnosti, lebo podľa ideologických kritérií sa nepovažovala za sféru skutočnej sebarealizácie, ale za samozrejmosť, ktorá vyplýva z prirodzenosti ženy. K jej podceňovaniu (možno až paradoxne) prispela idea „oslobodenej domácnosti“ tým, že ju považovala za ľahko nahraditeľnú lepšou vybavenosťou domácností (napr. elektrospotrebičmi) a zastupiteľnú verejnými inštitúciami (napr. verejným stravovaním, predškolskými zariadeniami, školskými družinami, a pod.). Zároveň sa vlebila práca zamestnaných žien vo všetkých hospodárskych odvetviach.

Táto idealizácia ženy, či už ako matky, vychovávateľky, spotrebiteľky v jednom obraze alebo ako pracovníčky a budovateľky v druhom, má spoločný modernistický pôdorys: hierarchický vzťah medzi navzájom oddelenou verejnou a privátnou sférou. Hoci sa rodová konotácia, resp. akcent na jednu z nich v prípade hodnotenia práce žien (v domácnosti verzus v zamestnaní) diametrálne líši, v oboch funguje spoločenská hierarchia rodov. Dôležité rozhodnutia o politickom, hospodárskom, ako aj o kultúrnom živote, ktoré sa dejú vo verejnej sfére, zostali záležitosťou mužov. Lipovetsky má pravdu, keď tvrdí, že napriek zmenám, ku ktorým od „nástupu veku rovnoprávnosti“ došlo, „žena nie je uznaná za rovnoprávny a autonómny subjekt“ (Lipovetsky 2000: 221). Môžeme dodať: nestalo sa tak ani v jednej forme či podobe modernizačného procesu. Participácia žien vo verejnej sfére v dostatočne veľkom zastúpení je síce nevyhnutnou, ale nie dostatočnou podmienkou zmeny rodových pomerov smerom k symetrickejšiemu, rovnoprávnejšiemu vzťahom.

Zopár myšlienok z feministického diskurzu

Konštituovanie a charakter verejnej a súkromnej sféry, ako aj ich vzájomný vzťah je už dlhšiu dobu predmetom feministických analýz (Benhabib 1995, Elshtainová 1999, Kreisky, Sauer 1995, Pateman 2000). Feministické teoreticky ukazujú, ako zrodenie verejného – spočiatku politickej, meštiackej verejnosti ako novej formy styku a komunikácie súvisiacej s ekonomickými a sociálnymi zmenami – šlo ruka v ruku s vylúčením žien zo sféry verejnej (Gerhard, Jansen 1990).

Striktné rozlíšenie roly muža ako živiteľa a ženy ako opatrovateľky a ich priradenie do odlišných sfér súvisí s tým, že muži obsadili mocensky rozhodujúce funkcie vo verejných inštitúciách. Vzťah medzi verejnou a privátnou sférou tvorí východisko sociálnej organizácie vzťahov medzi rodmi. Povaha tejto sociálnej organizácie, ktorá je asymetrická a hierarchická, sa zakladá na myšlienkovom konštrukcii, v ktorej sa vzťah medzi obidvoma sférami vymedzuje nielen ako oddelenie a ohraničenie, ale predovšetkým ako taký, ktorému je imanentná hierarchia (Kreisky 1995: 45). Táto konštrukcia je motivovaná mužskou nadvládou, pretože má zdôvodňovať vylúčenie žien z tých oblastí, ktoré sa stali v modernej spoločnosti centrálnymi a mocensky rozhodujúcimi. Vo viacerých feministických štúdiách, ktoré pátrajú po príčinách vylúčenia žien z verejnej sféry, sa naráža na taký relevantný znak, akým je rodovo špecifické pri-

radenie, resp. označenie, ktoré tvorí hlbinnú vrstvu koncepcií. „Verejná sféra sa identifikuje s mužským rozumom a racionálnym spôsobom konania a súkromná sa vymedzuje ako oblasť ženských emócií, vyjadrovaná iracionálnym nevypočítateľným správaním.“ (Lang 1995: 85)

Feministický diskurz o význame koncepcií „súkromného“ a „verejného“ pre poznanie štruktúry vzťahov medzi rodmi sa uberal rôznymi smermi. Z teoretického hľadiska sa pozornosť sústreďuje predovšetkým na názory Hannah Arendt a Jürgena Habermasa.⁵

Feministické diskusie sa zameriavajú na rôzne formy a mechanizmy vylúčenia, pričom vychádzajú z Habermasovej tézy, podľa ktorej občianska verejnosť stojí a padá s princípom všeobecného prístupu. Verejnosť, z ktorej sú isté skupiny občanov a občianok vylúčené, je nielenže nedokonalou, ale vôbec nie je občianskou verejnosťou.

Okrem prínosných historických analýz sa stala prelomovou aj politická perspektíva (Lang 1995: 85); obrat spočíval v redefinovaní kategórie súkromného, ktorá sa dovtedy chápala ako ochranné miesto pred konfliktmi, konkurenciou a prejavmi agresivity kapitalistického sveta. Feministické bádatelky zviditeľnili dôležitosť činností vykonávaných v domácnosti a zároveň ukázali, ako prebieha znehodnotenie súkromnej sféry. V 70. rokoch feministky poukazovali na to, že súkromná sféra je miestom politického konania, kde vládnu mocenské vzťahy, čo iniciovalo zrod nového ženského hnutia pod heslom: súkromné je politické. Toto heslo iniciovalo aj kritiku politických vied za to, že zastávali zúžený rámec chápania súkromnej sféry ako „predpolitického“ priestoru (pozri Pateman 2000).

Ženy museli prejsť dlhú cestu zápasu pri prenikaní do rôznych oblastí verejnej sféry. Verejné angažovanie sa žien, či už v otázkach starostlivosti, vzdelávania alebo národnostných otázkach, sa spočiatku uznávalo len vtedy, keď ženy vystupovali ako pomocníčky mužov. Hodnotí sa to skôr ako kontinuita rodinných a materských povinností. Lang poznamenáva: „Verejná reprezentácia žien sa obmedzovala často na sociálnu oblasť, ktorá slúžila určite aj ako legitimizácia pre politickú angažovanosť, vždy však musela prejsť ideologickou obchádzkou cez materinskú starostlivosť o spoločnosť.“ (Lang 1995: 93) A hoci sa táto obchádzka od 19. storočia skracovala a čoraz viac žien sa dokázalo presadiť a urobiť kariéru aj tam, kde pôvodne dominovali muži, nebezpečenstvo ich vylúčenia z verejnej sféry, najmä zo sféry politických rozhodnutí, nepominulo. Zmenili sa skôr mechanizmy a stratégie. Preto v súčasnej diskusii feministiek zaznieva myšlienka, že „čím je silnejšia prítomnosť žien vo verejnom priestore, tým diferencovanejšie sa stávajú ideologické a funkcionálne stratégie ich vylúčenia“ (tamže: 94). Zároveň treba poznať argumentačnú bázu, ktorá legitimizuje tento proces.⁶

Neochvejná trvácnosť androcentrického poriadku

V celom sociálnom priestore, teda v rodine, školstve, ekonomii, politike, v mediálnom svete a pod. existuje vzťah

nadvlády mužov nad ženami, a napriek rozdielom v jednotlivých historických dobách táto nadvláda stále pretrváva. Pierre Bourdieu vo svojej knihe *Nadvláda mužů* tvrdí, že vzťahy medzi rodmi sa síce zmenili, ale v porovnaní s ekonomickými štruktúrami sú rodové štruktúry prekvapivo trvácne a autonómne. Špecifické formy nadvlády mužov fungujú v spoločenských systémoch veľmi rafinovane, keď v priebehu dejín vykazujú takú veľkú trvácnosť. Podľa neho nestačí opisovať zmeny v postavení žien, ale treba „vysvetľovať, akým spôsobom sa hierarchie (profesijná, odborová atď.) a nimi podporované hierarchizované dispozície odovzdávajú ďalej“ (Bourdieu 2000: 76). Treba teda odhaliť tie faktory, ktoré idú krížom dejinami a majú charakter „transhistorických nepremenných“. „Ukazovať historický proces dehistorizácie“ znamená odhaliť a analyzovať tieto „nepremenné“, ktoré sa v historickom procese utvárajú a reproduktujú tým, že neustále prebieha proces diferenciácie, t. j. muži a ženy sa v ňom navzájom diferencujú tak, že sa buď maskulinizujú alebo feminizujú. „Úlohou je rekonštruovať dejiny historického procesu dehistorizácie, resp. rekonštruovať proces, ktorým sa od tej doby, čo existujú muži a ženy, stále znovu utvárajú objektívne a subjektívne štruktúry mužskej nadvlády, takže mužská usporiadanosť (česky: řád, pozn. Z. K.) prechádza nepretržite z jedného storočia do druhého.“ (tamže: 76). Bourdieu tvrdí, že až do nedávna „zaistovali toto trvanie hlavne tri inštitúcie: rodina, cirkev a škola. Navzájom objektívne zharmonizované, všetky tri pôsobili na štruktúry nevedomia. Hlavná rola uchovávaní mužskej nadvlády a mužského pohľadu pripadá nepochybne rodine“ (tamže: 78), v ktorej dieťa nadobúda skúsenosť deľby práce podľa pohlavia. Cirkev nielen podporuje také chápanie rodiny, ktoré sa zakladá na patriarchálnych hodnotách, ale aj „ovplyvňuje historické štruktúry nevedomia hlavne symbolikou posvätných textov, liturgie atď.“ (tamže: 78). Škola je ďalším uchovávateľom patriarchálnych predsudkov, založených podľa Bourdieua na homológii vzťahov muž/žena a dospelý – dieťa a na rodovej hierarchii medzi rôznymi školami, fakultami, „mäkkými“ a „tvrdými“ odbormi. K inštitúciám podporujúcim delenie podľa rodu a napomáhajúcim uchovávať rodovú hierarchiu sa pridáva ešte štát s jeho príkazmi a zákazmi, ktorými sa udržiava predstava o patriarchálnej rodine.

Trvalosť štruktúr, maskovanú viditeľnými zmenami v postavení žien, môžeme odhaliť tak, že nebudeme oddeľovať prácu v rodine od práce vykonávanej mimo domova, v sektore pracovného trhu. Miesta a formy uplatňovania tohto druhu nadvlády treba vidieť ako celok. Bourdieu uvádza príklad, ako treba postupovať pri odhaľovaní štruktúry vzťahov rodovej nadvlády: Treba si všímať, ako ženy, ktoré dosiahli vysoké postavenie, musia za tento svoj úspech zaplatiť menším „úspechom“ v rodine (rozvod, neskoršia svadba, problémy s deťmi) alebo opačne – rubom úspechu v domácom živote je vzdanie sa, resp. oneskorenie profesijnej kariéry. Len takéto chápanie, zameriavajúce sa na vzájomnú súvislosť verejnej a súkromnej sféry, môže ukázať, že vzťahy nadvlády, vyskytujúce sa v rôz-

nych formách a na rôznych úrovniach, sú v podstate založené na nadvláde mužov.

Ako hlavnú zmenu, ktorá sa odohráva v súčasnosti, Bourdieu identifikuje to, že „mužská nadvláda sa už nekladie ako niečo samozrejmé“ (tamže: 81), na čom má najväčšiu zásluhu feministické hnutie. Spochybnenie samozrejmosti súviselo so zmenami v postavení žien (väčší počet žien navštevuje strednú a vysokú školu, chodí do zamestnania a získava ekonomickú nezávislosť, čo ovplyvňuje rozdelenie domácich prác, objavujú sa nové typy rodín a nové modely sexuality). „Značne silnie ich zastúpenie v intelektuálnych povolaniach, v administratíve a v rôznych formách predaja symbolických služieb – v novinárstve, televízii, filme, rozhlase, reklame, návrhárstve a tiež v profesiách blízkyh tradičnej definícii ženskej činnosti (školsťvo, sociálne služby, zdravotníctvo).“ (Tamže: 82) Uplatňujú sa však na miestach strednej úrovne, kým na vysokých rozhodovacích pozíciách, zvlášť v ekonómii, financiách a politike, zostávajú muži. Ženy pracujú v tradičnej „ženských“ odvetviach, ktoré sú menej platené. Nerovnosť v možnostiach kariéry naďalej trvá,⁷ čo naznačuje, že viditeľné zmeny v podmienkach len maskujú to, že *vzájomné postavenie* mužov a žien sa nemení a pretrvávajú tradičná štruktúra opozičných dvojíc, znevýhodňujúca to, čo má konotáciu s feminínnym. Formálna rovnosť mužov a žien zakrýva, že ženy zaujímajú menej výhodné pozície, pričom „pokrok, ktorý ženy dosiahli tak v oblasti práce, ako aj vo vzdelaní, by nemal zakrývať, že pokrok dosahujú zároveň aj muži, takže je to ako pri handicapovanom behu, štruktúra *vzdialenosti sa nemení*“ (tamže: 83). Bourdieu uvádza ako príklad dôsledok feminizácie istých povolání, ktorým je strata ich hodnoty. To, že feminizáciou sa ohrozuje hodnota určitej sociálnej pozície (a do istej miery aj rodová identita, lebo sociálne pozície sú rodové), vyvoláva emocionálne obavy. Keď muži bránia svoje pracovné posty pred feminizáciou, bránia tak predstavu o sebe samých ako o mužoch. Ak túto myšlienku prijmeme, potom môžeme lepšie pochopiť, prečo masovejší vstup žien do toho-ktorého povolania vyvoláva zo strany mužov často nepriateľské reakcie. „Tým najlepším ukazovateľom relatívneho postavenia a hodnoty rôznych profesií je zrejme ich momentálna a potenciálna feminizácia.“ (Tamže: 83) Činnosti, v ktorých sa ženy dostávajú do dominantných pozícií, patria do nižšej roviny mocenského poľa, teda do oblasti produkcie a obehu symbolických statkov (vydavateľstvá, žurnalizmus, médiá, školsťvo). Hoci môžeme pozorovať zmeny v postavení žien, toto sa „stále riadi logikou tradičného modelu delenia podľa pohlavia“ (tamže: 83). O zmenách stále rozhodujú „staré štruktúry delenia podľa pohlavia“, ktoré sa opierajú o tri zásady, ktorými sa riadi voľba ženy a jej okolia. Bourdieu ich špecifikuje:

1. Pre ženu sa hodia činnosti, ktoré sú akoby pokračovaním domácich činností: výchova, starostlivosť, služba.
2. Žena nikdy nemôže získať vládu nad mužom, takže v prípade rovnakých podmienok je pre riadiace postavenie s najväčšou pravdepodobnosťou vybraný muž.

3. Mužovi patrí výhradné právo manipulovať s technickými predmetmi a strojmi.

Význam verejnej a súkromnej sféry pri utváraní rodovej identity

Ak sa na život mužov a žien vo verejnej a súkromnej sfére pozeráme rodovo citlivým pohľadom, môžeme klásť nasledujúce otázky: Existuje rozdielnosť v utváraní identity žien a mužov v závislosti od ich pobytu v dvoch rozdielnych sférach? Je pre mužov a ženy v rovnakej miere referenčným rámcom zamestnanie i rodina?

Treba rozlíšiť spoločenskú akceptáciu a osobnú sebaakceptáciu. Z hľadiska tej prvej – muž odvodzuje svoj status, prezentuje sa pred inými a uznanie od iných získava v závislosti od svojho profesijného zaradenia, kým jeho rodinná zakotvenosť je pre jeho verejnú prezentáciu nepodstatná. Jeho status sa odvodzuje predovšetkým z povolania. „Na rozdiel od predindustriálneho patriarchátu prestáva byť predstaviteľom mužskej dominancie otec, ale sa ním stáva muž, ktorého rodinná zakotvenosť nie je dôležitá a ktorý svoju prácu chápe len ako individuálny výkon a zásluhu.“ (Wagnerová 1995: 83)

V prípade žien základný referenčný rámec ich identity a životného projektu musí tvoriť rodina. „U mužov je profesijný a domáci pól rozpojený, kým u žien sú spojené. U mužov zohráva profesijný projekt voči projektu otcovstva prvé miesto.“ (Lipovetsky 2000: 229) V sociologických výskumoch i v reflexiách osobných skúseností mnohých žien sa ako červená niť ťahajú snahy zosúladiť sebarealizáciu v zamestnaní a zároveň v rodinách. Narážajú pritom na ťažkosti, resp. vo zvýšenej miere sú to ženy, ktoré sú postavené pred problémy zosúladovania. Ak nechceme ostať len na osobnej rovine a obdivovať tie, ktorým sa podarilo zharmonizovať rolu matky s pracovnou kariérou, a ľutovať tie, ktoré museli uprednostniť jednu z nich, a pritom chceli zažiť väčšiu vyváženosť, musíme sa pozrieť na hlbšiu štruktúrnú rovinu spoločnosti. V súvislosti s ťažkosťami žien zlúčiť „dvojexistenciu“, resp. zmierniť dvojité zaťaženie, narážame na širší spoločensko-politický kontext, v ktorom má význam pýtať sa, akú štruktúru a funkciu má verejná a súkromná sféra a aký je ich vzájomný vzťah.

Charakteristika verejnej a súkromnej sféry

Najčastejšie sa verejná sféra charakterizuje súborom znakov. Vymenujem niektoré bez analýzy ich vzájomných súvislostí. Verejná sféra je sférou produkcie, ktorej jadro tvorí ekonomický kapitál orientovaný na efektivitu a zisk. Domínujú v nej tovarovo-peňažné vzťahy, inštitucionálne organizovaná, platená práca a hodnoty vyjadrené v peniazoch. Tu sa odohráva inštitucionálne organizovaná politická aktivita, záujmové činnosti, napr. kultúrne, športové a pod., ale aj komunikácia medzi členmi a členkami rôznych (občianskych) združení. Pôvodne sa táto sféra konštituovala ako mužský svet, t. j. jej subjektmi boli muži.

Od čias Maxa Webera sociálni teoretici pokladajú za základný znak modernizačného procesu princíp racionality, ktorý sa uplatnil predovšetkým vo verejnej sfére. Jessica Benjamin však upozorňuje na to, aký typ racionality sa tu vlastne presadil. Ide o „takú racionalitu, ktorá sociálny svet zredukovala na objekty výmeny, kalkuláciu a kontrolu – v skutočnosti je to mužská racionalita. Racionalizácia pripravuje na spoločenskej rovine cestu pre formu panstva, ktoré sa javí, že je rodovo neutrálne.“ (Benjamin 1993: 178) A skutočne sa to aj podarilo. Skoro všetci sociálni teoretici i filozofi a mnohé vedkyne ju čítajú rodovo neutrálne, s argumentom, že ide o človeka vôbec. To, či je subjektom muž alebo žena, je podľa nich irelevantné. Podstatné je, že verejný priestor je dôležitým priestorom utvárania autonómneho subjektu. Subjekt, ktorý je vyviazaný zo závislostí, je slobodný. To, že sa ním na základe rodovej deľby práce a oddelenia sfér môže a má stať muž, je abstraktne univerzalistickými tézami o človeku zakrývané. Toto vyviazanie sa zo závislosti a „popretie vzájomného uznania“ má okrem iných jednu dôležitú konzekvenciu. Tou je vytesnenie hodnôt (napr. starostlivosti), ktoré súvisia práve so závislosťou na základe osobných vzťahov, resp. osobných a „ne-depersonalizovaných“ väzieb, do súkromnej sféry.

Pojmom racionalizácie označoval Weber proces, „v ktorom abstraktné, kalkulovateľné a depersonalizované spôsoby interakcie nastupujú na miesto takých interakcií, ktoré spočívajú na osobných vzťahoch, tradičnej autorite a odovzdávaných presvedčeníach“ (tamže: 179). V inštrumentálnej, účelovej racionalite nadobúdajú prostriedky status účelov. Politická moc je viac stelesňovaná a vykonávaná systémom byrokratickej racionality než osobnou autoritou. Čím viac sa moc stáva racionálnou a neosobnou, o to viac sa javí ako prirodzená a nevyhnutná. Benjamin upozorňuje na to, že „inštrumentálnu orientáciu a depersonalizáciu, ktoré vládnu v teórii a organizácii modernej spoločnosti, treba chápať ako maskulínne. Toto vypovedá o tom, že mužská moc (v zmysle panstva, nadvlády) nie je viac funkciou osobných mocenských vzťahov, ale čímsi, čo je sociálnym a kultúrnym štruktúram imanentné, nezávisle od toho, čo jednotliví muži a ženy chcú“ (tamže: 180).

Alena Wagnerová upozornila na ďalšiu dôležitú fázu vývoja v západných demokratických krajinách, ktorú „môžeme charakterizovať ako postupnú premenu všetkých vzťahov, nielen výrobných a trhových, na vzťahy tovarové. Hodnota vzťahu, veci, ľudskej činnosti tu splyva s cenou vyjadriteľnou v peniazoch. (...) Hodnoty, ktoré nemajú žiadnu (peňažnú) cenu, sa v rámci tohto systému znehodnocujú. Vláda mužov nad ženami tu nadobúda podobu dominancie trhových vzťahov založených na racionalite, funkčnosti a efektivite, ktorých reprezentanti sú muži, nad vzťahmi ostatnými, založenými na starostlivosti, starosti a solidarite, ktoré sa nemôžu stať tovarom, len ak za cenu svojej negácie a zničenia, a ktorých tradičnými nositeľkami sú ženy.“ (Wagnerová 1995: 83)

Iný životný poriadok predstavuje súkromná sféra, v ktorej sú hodnoty, normy, činnosti a aktivity i pravidlá správania prepojené odlišným spôsobom. Základ tvoria predovšetkým reprodukčné činnosti spojené so starostlivosťou, opaterou, výchovou. Interpersonálne vzťahy majú výsostne osobný charakter, prevládajú dôverné osobné kontakty. Na rozdiel od verejnej sféry, kde dominuje skôr účelová racionalita, pôsobí v súkromnej sfére hodnotová racionalita. Život zameraný na iných znamená svet neredukovateľných kvalít, ktoré nie sú vyjadriteľné v peniazoch. Sociálny kapitál, ktorý tu dominuje, je založený na ekonomike daru, na reciprocite vzťahu, ktorý nie je sprostredkovaný peniazmi. Toto sa v procese modernizácie spoločnosti a jej racionalizácie konštituovalo ako ženský svet.

Uvedené charakteristiky poukazujú na to, že „súkromné“ a „verejné“ tvoria dva rozdielne hodnotové svety, ktoré sú nesúmerateľné. Dilemy, či uprednostniť zamestnanie, kariéru alebo starostlivosť a výchovu detí či opateru starších rodičov, rodinných príslušníkov a pod., pred ktoré sú postavené najčastejšie práve ženy, sú javovou stránkou, za ktorou sa skrýva štruktúra modernej spoločnosti. Ťažkosti zosúladať zamestnania a rodiny odkazujú na existenciu tejto historicky sformovanej hlbinej vrstvy dvoch navzájom oddelených sfér.

Pretože niet nijakého spoločného menovateľa hodnôt, v ktorom by sa „súkromné“ a „verejné“ zjednotovalo, sme konfrontovaní s pluralitou nezlučiteľných životných poriadkov a prežívame disparitu oboch sfér. A opäť je to rodovo špecifické. Ženy svoj dvojpobyt (v zamestnaní a rodine), dvojitý spôsob existencie prežívajú inak. Podľa Aleny Vodákovovej: „Vstup do mužského sveta, odohrávajúci sa prevažne po línii zamestnania, ženy na jednej strane obohacuje, lebo im otvára záujmové a kariérne možnosti, na druhej strane často predstavuje obrovskú záťaž navyiac. Ženy sa nezbavili svojich pracovných povinností v domácnosti, alebo aspoň ich väčšej časti.“ (Vodáková 1995: 42) Môžeme položiť otázku: Pramení táto „obrovská záťaž navyiac“ len z disparitnej povahy verejnej a súkromnej sféry? Pri hľadaní odpovede sa treba zaoberať vzťahom medzi nimi.

Vzťah verejnej a súkromnej sféry

Vzájomný vzťah verejnej a súkromnej sféry súvisí s ich štruktúrou a funkciou. Cornelia Klinger píše o kompenzačnej úlohe súkromného, o tom, že súkromné predstavuje pre moderného človeka akési „refúgium“. Umožňuje, „aby sa transcendovala spoločenská funkcia, na ktorú bolo individuum v dôsledku deľby práce zredukované“ (Klinger 1995: 21). Súkromná sféra tvorí útočisko, v ktorom sa potrebujeme zotaviť, načerpať nové sily, aby sme mohli opäť vyraziť do „veľkého“ sveta práce. Môže byť aj zázemím, kam sa dá utiecť pred vnímaním spoločnosti ako niečoho odcudzeného, neosobného. A pretože je miestom osobných vzťahov, môže tu dochádzať k procesom uznávania na základe individuálnych osobnostných špecifik. Aj preto môže byť svet starostlivosti, oslobodený od imperatívov zvecnenia a za-

obchádzajúci s individualizovanou povahou potrieb, ktorý je viac v kompetencii žien, oslavovaný, verbálne vyzdvihovalý.

O súkromnej sfére možno uvažovať aspoň v troch rovinách:

- **funkčnej**, keď slúži na reprodukciu pracovnej sily,
- **hodnotovej**, keď slúži ako miesto hľadania a utvárania zmyslu,
- **mocenskej**, keď umožňuje, aby ženy boli vo vzťahu k rodine aktérkami, ktoré vytvárajú vlastné stratégie pri vedení rodinných záležitostí, ako aj seba samých.

Spomínaná funkcionálna kompenzačného výkonu súkromného neznamena, že oba svety sú rovnocenné. Naopak, primát má všetko to, čo je vo verejnej sfére, čiže jej hodnotový svet – výroby, tovarov, peňazí, výkonov. „Súkromné“ (reprodukčný hodnotový komplex) vystupuje vo funkciách dopĺňovania, podriadenia. Predstavu „o oddelených, ale rovnoprávných sférach popiera tá skutočnosť, že racionalita je formou mužskej hegemonie a že moderná rodová deľba práce je vždy vzťahom „pánstva““ (tamže: 191). Potom aj význam a hodnota starostlivosti sú skôr doplnkové, spoločensky síce deklaratívne vyzdvihovalé, v skutočnosti však podhodnocované.

Bourdieu upozorňuje na ďalší podstatný znak domácich prác, ktoré vedú k asymetrickému, hierarchickému vzťahu medzi „verejným“ a „súkromným“. Ide o to, že domáce práce sa chápu ako nevýnosné, no zároveň nezištné. Bourdieu to vysvetľuje nasledujúco: „Pretože ženská domáca práca nemá peňažný ekvivalent, vzniká dojem, že čas, ktorý nemá obchodnú hodnotu, nič neznamena a je možné venovať ho neobmedzene a bez odplaty nielen členom rodiny a deťom.“ (Bourdieu 2000: 89) Nezištnosť sa potom stane záväznou morálnou kategóriou pre ženy a vytvorí sa asociácia ženskej práce s neplatenou a časovo neobmedzenou prácou. „Tým, že ženy boli často odsúdené vykonávať nijako neodmeňované činnosti, nemyslia toľko na peňažnú hodnotu práce a sú omnoho viac disponované na dobrovoľnú službu, hlavne náboženskú a charitatívnu.“ (Tamže: 89)

Vzťah medzi verejnou a súkromnou sférou má hierarchickú povahu, pretože hodnotám, činnostiam, výsledkom, ktoré sú vytvárané vo verejnej sfére, sa v modernej spoločnosti – tak v kapitalistickej, ako aj socialistickej – priznáva vyššia hodnota, dôležitosť a význam. Môže sa zdať paradoxné, že modernizačný proces, ktorý mal historicky dve odlišné formy: kapitalistickú a socialistickú, uplatňovaním konceptu, v ktorom sa rozlišovanie a vyzdvihovanie produktívnej oblasti spájalo s verejnou sférou a reprodukčných aktivít s domovom, domácnosťou, rodinou a pod., postuloval pre obidve formy niečo spoločné, a tým bol hierarchický vzťah medzi „mužským svetom“ verejného a „ženským svetom“ domácností. Dá sa povedať, že to, čo ženám komplikuje život a sťažuje proces zosúladzovania, nie je ani tak disparátnosť dvoch odlišných hodnotových svetov, ako skôr hierarchický vzťah⁸ medzi nimi, keď tie činnosti a hodnoty, ktoré sa

utvárajú v súkromnej sfére, sú nedoceňované a často aj znehodnocované.

Ako píše Wagnerová: „Svojím podcenením ‚rodinnej práce‘, a celej oblasti reprodukcie (to znamená reprodukcie pracovnej sily a reprodukcie ľudského rodu) ako neproduktívnej, na rozdiel od ‚vlastnej‘, zárobkovej práce, ktorá sa považovala za produktívnu, vytvárajúcu hodnoty, bol socialistický model ženskej emancipácie vo svojej pôvodnej koncepcii typickým dieťaťom myslenia priemyselnej spoločnosti.“ (Wagnerová 1995: 83)

Čo je za tým? Skrytý, slovami Iva Možného, „neartikulovaný štruktúrny patriarchát“ (Možný 1990: 125).

Čo sa zmenilo? Nič podstatné, lebo „objektívne a subjektívne štruktúry mužskej nadvlády“ sa síce modifikovali, avšak procesom diferenciácie, t. j. priradovaním mužov do verejnej sféry (a jej „maskulinizácia“) a žien do súkromnej sféry (a jej „feminizácia“), sa len reprodukovalo „transhistoricky nepremenné“, povedal by Bourdieu (2000: 76).

Ženský hlas vo fiktívnom rozhovore by možno upozornil na to, že „svet zamestnania“, v ktorom sa dnešné ženy vo väčšej miere pohybujú, „de facto substituie mužský svet. Paradoxné však je, že veľká časť žien pracuje vo feminizovaných hospodárskych odvetviach, kde z mužského sveta zostal len model organizácie práce, ktorý je nevhodný pre ženy.“ (Vodáková 1995: 42)

Inými slovami, prítomnosť žien vo verejnej sfére ešte neznamena automatickú zmenu platných a zaužívaných pravidiel a hodnôt „mužského sveta“. Ženy nie sú skutočnými subjektmi a často sa prispôbujú vytvoreným pravidlám hry. Hlas feministky upozorňuje na to, že sa treba vzdať viery v automatizmus postupnosti krokov v dosahovaní rodovej rovnosti prostredníctvom demokratizačných politických procesov. „Demokratizácia prístupových šancí a pravidiel postupu samotná ešte zďaleka nemení hierarchiu hodnôt, ktoré sú hlboko zapustené v súkromnom a verejnom. Podobne ani demokratizácia postupov sama osebe nemení rodovo-špecificky štruktúrované svety skúsenosti a koniec koncov ani ten fakt, že aj naďalej ostáva mužský svet skúsenosti tým, ktorý definuje politickú agendu vo verejnom diskurze.“ (Lang 1995: 102)

Poznámka k moci žien

Dôsledky toho, že „domáca práca nemá peňažný ekvivalent“ a čas, ktorý je na ňu vynaložený „nemá obchodnú hodnotu“, sú do istej miery znevýhodnené formou moci, ktorou môže disponovať „pani domu“. Pôsobenie žien v domácej sfére sa spája s formami moci, ktoré sú síce súkromné, ale ich význam je pre mnohé z nich kľúčový. Stávajú sa „paniami“ domu/domácnosti, lebo v ich kompetencii sú mnohé rozhodnutia. O takúto moc, ktorá však nie je nadvládou, sa mnoho žien nehodlá deliť. Významnou súčasťou ženskej domácej práce je pestovanie príbuzenských vzťahov a starosť o „sociálny kapitál“ rodiny, organizovanie rodinných udalostí. Väčšinou sú to ony, kto má na starosti všetko, čo sa týka príslušníkov rodiny a „estetiky“ domácnosti.

Podľa Bourdieua je hodnota (a tým istý druh moci) dnešnej ženy ešte v niečom inom. „Aj dnes predstavuje po stránke produkcie a odovzdávania symbolického kapitálu významný *prínos* (kurz. v originále) v tom zmysle, že svojím zjavom a všetkým, čo k nemu prispieva – kozmetika, obliečenie, držanie tela a pod. –, tento symbolický kapitál reprezentuje: preto je radená na stranu toho, čo je určené pre pohľad, čo sa má páčiť.“ (Bourdieu 2000: 89) V tejto „kráse“, presnejšie, „páčení sa“ „štylizovaného tela“ určeného pre pohľad, sa skrýva jej (zdanlivá) moc.

Verejná a súkromná sféra počas reálneho socializmu

Je zaujímavé sledovať, ako sa konštituoval vzťah verejnej a súkromnej sféry z rodovej optiky a zároveň si klásť otázku, ako musia byť tieto kategórie modifikované, aby mohli slúžiť ako nástroj na uchopenie mocenských vzťahov medzi rodmi v konkrétnom historickom období (napr. počas existencie reálneho socializmu). Ak tieto kategórie nechápeme ako maticu, ktorú stačí priložiť a podľa nej obkresliť kontúry skúmanej reality, treba vždy nanovo skonštruovať interpretačnú mriežku kategórií, pojmov a metafor a kriticky sa vysporiadať s existujúcimi konceptmi. Tematizácia vzťahu verejného a súkromného môže do istej miery korešpondovať so zažitou a vyrozprávanou skúsenosťou (Kiczková 2006, Szapuová, Kiczková, Zzulová 2007), presahuje ju však v tom zmysle, že poskytuje interpretačnú mriežku pre situovanie skúsenosti do konkrétného historického priestoru a doby.

Počas reálneho socializmu prebehla výrazná modifikácia verejného a súkromného a vzťahu medzi nimi. Podľa Iva Možného „v stredoeurópskom priestore vznikol podivný amalgám tradicionality a modernity ojedinelého rozsahu a kvality“ (Možný 1991: 44). Začal zvláštnym spôsobom koexistovať sociálny a ekonomický kapitál aj vďaka tomu, že poklesla hodnota peňazí, strácal sa význam princípu výkonu, sledovala sa plná zamestnanosť a pod. Rástol význam sociálneho kapitálu – siahal od vzájomnej pomoci a neplatených protislužieb až po „socialistické známosti“ a verejná sféra sa nasycovala osobnými vzťahmi. Dôležitosť osobných známostí rástla, pričom títo „naši dobrí známi“ mohli pôsobiť len v rámci inštitúcií, v ich mene a záujme, a hoci ako indivíduá prinášali každý rôznou mierou a obsahom svoj osobný vklad a špecifickosť, boli silne inštrumentalizovaní.

Úlohu starostlivosti vo verejnej sfére preberali rôzne štátne inštitúcie, ale hlavne stranícky aparát komunistickej strany, ktorý ako jediný vlastník reálnej moci a pánskeho pántva diferencovane, ale predovšetkým prísne hierarchicky distribuoval prostriedky, výhody i nevýhody.

Sociálny kapitál je tvorený na základe osobných vzťahov. Možno sa treba opýtať, ako tieto osobné vzťahy vyzerajú v tých odosobnených inštitúciách a organizáciách, v ktorých dominoval byrokratický aparát a všetko sa riadilo a kontrolovalo formálnymi pravidlami. Vďaka osobným vzťahom na základe známostí sú všetky priestory „verejného“ popretkávané určitým druhom familiarizmu.

Akú úlohu a miesto zohrali v tomto „amalgamizovanom“ prostredí ženy? Zamestnanie bolo – aj z dôvodu absencie občianskej spoločnosti – významným priestorom spoločenského života, kde sa ženám ponúkala možnosť utvárať a nadväzovať vzťahy a kontakty.

Sociologické výskumy z 80. rokov ukazujú, že ženy pripisovali vysokú hodnotu práve dobrým medziľudským vzťahom; muži zase viacej oceňovali finančné ohodnotenie práce. Pracovisko bolo miestom diskusií o súkromných problémoch i vybavovaní súkromných vecí. Ženy sa nadväzovaním kontaktov, sprostredkovaním potrieb a záujmov, utváraním sietí osobných závislostí a pod. podieľali na utváraní a reprodukcií sociálneho kapitálu.

Ich ambivalentné postavenie spočívalo v tom, že na jednej strane sa podieľali na zoslabovaní ostrej podoby účelovej, inštrumentalizovanej racionality, na druhej strane sa stávali „komplickami“ mužov, spolu s nimi utkávali sieť sociálnych väzieb i „socialistických známostí“, či už priamo svojou činnosťou (tým najangažovanejším sa hovorilo „nevesty strany“) alebo sprostredkovaním, cez „ženské“ ovplyvňovanie svojich manželov alebo známych. No ani napriek tomu, že boli spolutvorkyňami sociálneho kapitálu, nemohli zabrániť tomu, aby ich práca a jej výsledky neboli zahrnuté v štruktúre „pansky pánskeho“ a prostredníctvom jeho moci podhodnotené a finančne nedoceňované.

Mocenská štruktúra socialistickej spoločnosti, ktorá z hľadiska formálnej rovnosti neuplatňovala diskrimináciu, kalkulovala s obetavosťou či zodpovednosťou žien, s tými charakteristikami, ktorými sa bežne označuje špecifickosť „ženskej práce“. A to predovšetkým na takých profesijných postoch, ako je napr. učiteľstvo, kde sa výhodnosť lacnej pracovnej sily zdôvodnila povolaním ako poslaním a morálnou povinnosťou. Väčšina učiteľov – dnes už vlastne učiteľiek – tomu poslušne uverila, nepostrehnúc, že sa medzičasom zmenili na účel. Ich inštrumentalizácia bola zahalená do rétoriky univerzalizmu a všeobecnej morálnej povinnosti. Nízke finančné ocenenie i klesajúci spoločenský status urobili svoje – učiteľia z tejto profesie odchádzajú, odvetvie je postupne čoraz feminizovanejšie.⁹ Kruh sa uzavrel, príčina vystriedala účinok: „Vo všetkých spoločenských a ekonomických štruktúrach, kde sa v priebehu socialistickeho vývoja presadili ženy a zaujali kvantitatívne vyšší podiel, došlo k postupnej nivelizácii, k poklesu prestíže, spoločenskému prepadu (administratíva, školstvo, zdravotníctvo). Príčiny boli štrukturálne, politické a v každom prípade systémové. Ženy tu boli objektom manipulácie, a nie aktérom. Ženy neboli považované za plnohodnotnú pracovnú silu v porovnaní s mužmi, a to nielen z dôvodov materských a rodinných záťaží. Ale žena je latentne podceňovaná stále.“ (Čermáková 1995: 11) Tento trend inštrumentalizácie, v ktorom sa z (potenciálneho) „aktéra“ stáva prostriedok, resp. „objekt manipulácie“, pokračuje aj po transformácii spoločnosti na trhový mechanizmus. Dôvodom sú spomínané „systémové príčiny“, to, že žena nie je považovaná za „plnohodnotnú pracovnú silu“.

Položme si otázku: Je náhodné, že práve v tých odvetviach, ktoré sú svojím obsahovým zameraním spojené skôr so službami, a teda so „starostlivosťou v tom najširšom význame“ a ženy v nich majú prevahu, sú najnižšie zárobky, rastie migrácia a rapídne klesá spoločenská prestíž a status tých – predovšetkým žien a popri nich aj mužov, ktorí v týchto odvetviach pracujú? Náhoda či dôsledok inštrumentalizácie?

Za závažnú treba považovať aj skrytú formu inštrumentalizácie, t. j. to, že ženy si samy znútorňovali svoju nerovnosť, keď si v dlhodobom procese prispôbovania sa nevšimli, že sú prostriedkami a objektmi. Zmierili sa s tým, že sú pomocníkmi a mnohé z nich vďačne prijali úlohu náhradníčky – nastúpiť či zastúpiť, keď treba, keď on – „systém“ – sa už vyčerpá.

Prečo sa ona nestala takýmto subjektom? Odpoveď by nás mohla zaviesť do zložitej histórie. Spýtajme sa preto inak: Ako sa stať subjektom („aktérom“, „aktérkou“)? Stávame sa ním len vtedy, keď máme možnosť a podmienky aktívne participovať na rozhodovaní. Kde sa rozhoduje o ňom, o nej, o kvalite života, o tom, čo bude a aké to bude. O tomto všetkom sa rozhoduje vo verejnej sfére. V období transformácie spoločnosti sa ukázalo to, čo už dávnejšie formulovali feministky na západe: osobné je politické.

Koncepcia emancipácie žien

Koncepcia emancipácie ovplyvňovala životy a skúsenosť slovenských a českých žien nielen v minulosti, ale do istej miery ovplyvňuje spôsob zmysľovania o rovnosti mužov a žien dodnes. Bez pochopenia tejto koncepcie nemožno porozumieť ani súčasnej situácii (pozri Šiklová 1999).

V prvom rade treba zdôrazniť, že v časoch socializmu neexistovalo v Československu feministické hnutie, aké sa rozvinulo v 60. rokoch v západných krajinách. Tzv. ženská otázka sa riešila „zhora“ a emancipácia žien bola súčasťou oficiálnej štátnej a straníckej doktríny. Podľa tejto koncepcie, základnou podmienkou emancipácie žien bol ich vstup do plateného zamestnania. Rovnoprávnosť žien a mužov bola formálne zaručená, v praxi sa však nerealizovala podľa princípu rovnosti, ale skôr podľa princípu rovnakosti – v zmysle, že ženy môžu vykonávať rovnakú prácu ako muži. V procese socialistickej emancipácie ženy získali viaceré práva, o ktoré však samy nemuseli bojovať (pozri Kiczková, Farkašová 1993, Šiklová 1999). Spoločenské a politické otázky, ktoré súviseli s problematikou žien, sa nestali predmetom slobodného verejného diskurzu. V súlade s preferovaním kolektivistických ideálov boli ženské aktivity riadené jedinou existujúcou masovou ženskou organizáciou – Slovenským zväzom žien.

Koncepcia emancipácie bola založená na myšlienke, ktorá by sa dala sformulovať takto: žena sa má (môže sa) vyrovnáť mužovi, dokáže to isté, čo on. Predsudok rozlišovania „silného“ a „slabého“ pohlavia treba v spoločensky organizovanej práci prekonať alebo aspoň zrelativizovať. Rovnosť sa má dosiahnuť cez sféru platenej práce. Priznanie inakos-

ti akoby v sebe automaticky nieslo menejcennosť, menšiu hodnotu (pozri Kiczková 2005).

Emancipácia žien realizovaná počas socializmu v mnohom zmenila ich postavenie, hlavne v oblasti prístupu k vzdelaniu a v oblasti ekonomickej aktivity. Zamestnanosť žien počas socializmu nadobudla nielen v našich pomeroch, ale aj v porovnaní s vyspelými krajinami predtým nevídané rozmery. Bolo to okolo 60 % všetkých žien starších ako 14 rokov (Filadelfiová, Guráň, Šutorová 1999: 17).

Štátna a stranícka politika a ideológia nehovorili len o práve, ale aj o povinnosti pracovať, čo malo aj ekonomické príčiny. Vysoký podiel žien na trhu práce bol zapríčinený aj industrializáciou a extenzívnou formou ekonomického rozvoja, ktorý považoval ženy za dôležitý zdroj (lacnej) pracovnej sily. Ženy boli zamestnané hlavne v profesiách, ktoré sa vyznačovali skôr monotónnou a zle platenou prácou, napr. v textilnom priemysle či v službách. Potrebu ekonomickej aktivity žien vyvolávala aj všeobecná nízka úroveň pracovných príjmov, to, že jeden príjem nebol dostatočný pre finančné zabezpečenie rodiny. „Absolútna väčšina žien sa po uplynutí pol roka až dvoch rokov po narodení dieťaťa vrátila do svojho zamestnania, pretože na zabezpečenie potrieb rodiny bol potrebný nielen príjem manžela, ale i manželky.“ (Miháliková 2000: 55) Vzhľadom na to, že príjem žien z plateného zamestnania bol nižší ako príjem mužov, aj po masovom zapojení žien do ekonomickej aktivity to boli stále muži, ktorí boli vnímaní ako živitelia rodiny. Tento stereotyp pretrváva dodnes.

Ženy pracovali prevažne v odvetviach s nízkymi priemernými mzdami. Pretrvávajúca rodová segregácia povolání a neustála reprodukcia rodových stereotypov sa prejavila aj v rozdieloch medzi priemernými mzdami mužov a žien (pozri Barošová 2004).

Napriek vysokej účasti žien vo sfére produktívnej práce ostalo zabezpečenie chodu domácnosti a starostlivosť o deti naďalej na ich pleciach. Ženy znášali tzv. dvojité bremeno – okrem toho, že boli ekonomicky činné, starali sa aj o domácnosť, vykonávali väčšinu neplatennej domácej práce a boli zodpovedné za výchovu detí.

Vysokému podielu žien na počte pracovníkov v národnom hospodárstve i na počte duševne pracujúcich nezodpovedalo zastúpenie žien vo vedúcich funkciách. Podiel mužov vo vedúcich funkciách bol spravidla niekoľkonásobne vyšší ako podiel žien.¹⁰ Príčiny sa delili na subjektívne a objektívne. Pod objektívnymi príčinami sa rozumelo biologické poslanie ženy a s tým súvisiaca starostlivosť o deti a rodinu. Tým sa vysvetľovala aj nižšia mobilita žien a ich neschopnosť plne sa sústrediť na riadiace funkcie. Vyzdvihovali sa zápory prerušovanej kariéry pre materstvo alebo častej absencie na pracovisku z dôvodu tzv. ošetrovania člena rodiny. Za subjektívnu príčinu sa často považovali rozdiely v intelektuálnych dispozíciách žien a mužov, čoho „dôkazom“ bol vraj malý počet žien, ktoré sa významnejšie zapísali do dejín v jednotlivých oblastiach. Za vážnu bariéru vyššej účasti žien v riadiacej sfére sa považovala nedôvera žien vo vlast-

né sily a argumentovalo sa, že samotné ženy uprednostňujú mužov vo vedúcich funkciách. A tak sa príčina toho, že je málo žien vo vysokých rozhodovacích a riadiacich funkciách, presunula do ich vlastných rúk, t. j. „ony samy si za to môžu“. Takýmto spôsobom sa zneviditeľňovala štruktúrna úroveň patriarchálne organizovanej spoločnosti.

Postavenie žien v reálnom socializme malo svoje pozitívne aj negatívne stránky. „Politika plnej zamestnanosti s garanciou pracovného miesta matkám, extenzívne sociálne dávky (práva) a dostupné verejné služby pre rodinu (zariadenia pre deti) vytvárali základné inštitucionálne predpoklady pre dosiahnutie ekonomickej nezávislosti žien a ich rovnoprávného občianskeho postavenia v spoločnosti. Všeobecne nízke mzdy a existujúce rozdiely v pracovných príjmoch žien a mužov za socializmu však výrazne obmedzovali využitie týchto predpokladov.“ (Kvapilová 2001: 109)

Emancipácia žien bola počas tohto obdobia zredukovaná chápaná len ako ekonomická emancipácia. Faktom však je, že umožnila ženám vstup do sveta platenej práce, pričom ich motivácia – ísť pracovať – sa pohybovala v rozmedzí od donútenia spojeného s nevyhnutnosťou zabezpečiť finančne rodinu až po seberealizačné dôvody (Kiczková 2005). Najčastejšie však išlo o rôznu mieru kombinácie oboch dôvodov so zdôrazňovaním možnosti nadväzovať nové medziľudské vzťahy a neostať izolovanou v domácnosti.¹¹

Dôležité je však to, že plná zamestnanosť žien natoľko zmenila ich spôsob existencie, že práca popri ekonomickej nevyhnutnosti znamená pre mnohé z nich dôležitý priestor seberealizácie, či priestor pre uspokojovanie rôznych socializačných potrieb.¹² Platená práca sa pre mnohé ženy nestala len „núdzovým riešením“ saturujúcim materiálne potreby rodiny, ale nadobudla aj istú „svojbytnú“ hodnotu, pretože sa stala podmienkou pre vytvorenie ich vlastnej profesionálnej identity a uznania. Túžili a túžia získať spoločenské uznanie za svoje činy a schopnosti a zaujať tak vo svojom živote úlohu aktérky (pozri Bútorová 1996, 2008).

Minimálne dve generácie žien v našej spoločnosti majú bohaté skúsenosti s rôznymi „stratégiami“ zosúladovania zamestnania a rodiny, výsledkom ktorých je celá škála od vydarených pokusov až po rezignáciu nájsť harmonizáciu. Na individuálnej rovine, najčastejšie v biografických rozhovoroch, sa dozvedáme o veľkej rozmanitosti a dynamike použitých stratégií, ktoré môžu byť sprevádzané pocitom nedostatku voľného času, vyčerpanosťou, nespokojnosťou z nedokončenej či prerušenej práce, nenaplnenými túžbami a ambíciami, ale aj výčitkami svedomia z toho, že si ne našli dost času pre deti (pozri Kiczková, Szapuová, Zezulová 2007).

Rozmanité trampoty zosúladovania zamestnania a rodiny, s ktorými boli a dodnes sú prevažne viac konfrontované ženy¹³ treba poznať na individuálnej, každodennej rovine. Ostať však len na nej znamená nebezpečenstvo, že úspešnosť (resp. neúspešnosť) budeme vkladať len do rúk jednotlivce ženy – jej „šikovnosti resp. nešikovnosti zaria-

diť si veci“, alebo sa uspokojiť s tým, že celý problém je výlučne záležitosťou dohody medzi partnermi alebo manželmi. V tomto prípade by aj tematizácia kategórie „otcovstva“ bola zbytočná.¹⁴ Dostať sa k hlbšej spoločenskej štruktúre je možné pomocou vhodne zvoleného kategoriálneho aparátu. Konštrukciu analytickej a interpretačnej „mriežky“ budú určite tvoriť kategórie verejného a súkromného, obsahovo naplnené a modifikované v závislosti od konkrétneho historického a spoločensko-politického kontextu. Na ne musí nadväzovať ďalšia „kategoriálna výbava“ zložená z konceptov rodovej identity, starostlivosti, otcovstva, materstva a mnohých ďalších. Rovnako dôležitá je konceptualizácia vzťahu medzi týmito sférami a dôsledkov hierarchického postavenia a maskulinistického hodnotového „zafarbenia“ verejnej sféry. Až potom sa môžeme začať pýtať: Za akých podmienok sa pobyt v oboch sférach stáva „dvojítm bremenom“ a kedy „dvojitou šancou“? A to nielen pre ženy, ale aj pre mužov. Ako by sa mala pozmeniť základná tematizácia problému tak, aby perspektívne smerovala k väčšiemu zosúladeniu zamestnania a rodiny?

Literatúra

- Bačová, V. 2003. „Prečo ženy prijímajú svoje znevýhodnenia v spoločnosti?“ Pp. 47–74 in Cviková, J., Juráňová, J. (ed.). *Ružový a modrý svet: rodové stereotypy a ich dôsledky*. Bratislava: ASPEKT, Občan a demokracia.
- Barošová, M. 2004. *Postavenie slovenských žien na trhu práce*. Prednáška na konferencii „Rodové perspektívy v rozšírenej Európskej únii. Situácia žien v rakúsko-maďarsko-slovenskej pohraničnej oblasti“. 10. 5. 2004. Konferenčné centrum Burg Schlaining, Rakúsko. Bratislava : Stredisko pre štúdium práce a rodiny.
- Benhabib, S. 1995. *Selbst im Kontext. Kommunikative Ethik im Spannungsfeld von Feminismus, Kommunitarismus und Postmoderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Benjamin, J. 1993. *Die Fesseln der Liebe. Psychoanalyse, Feminismus und das Problem der Macht*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Bútorová, Z. a kol. 1996. *Ona a on na Slovensku. Ženský údel očami verejnej mienky*. Bratislava: FOCUS.
- Bútorová, Z. a kol. 2008. *Ona a on na Slovensku. Zaoštroené na rod a vek*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Cviková, J. (ed.). 2007. *Áká práca, taká pláca? Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní*. Bratislava: ASPEKT.
- Čermáková, M. 1995. „Gender, společnost a pracovní trh.“ *Sociologický časopis*, roč. 31, č. 1: 7–24.
- Čermáková, M. a kol. 2002. *Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Elshtainová, J. B. 1999. *Veřejný muž, soukromá žena. Ženy ve společenském a politickém myšlení*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Farkašová, E., Szapuová, M., Kiczková, Z. 2003. „Lie Lage der Frau in der heutigen slowakischen Gesellschaft.“ Pp. 113–133 in Wakounig, M. (Hg.). *Die gläserne Decke. Frauen in Ost-*

- Ostmittel- und Südosteuropa im 20. Jahrhundert. Innsbruck, Wien, München, Bozen: Studien Verlag.
- Filadelfiová, J., Guráň, P., Šútorová, D. 1999. *Rodové štatistiky na Slovensku*. Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny.
- Friedan, B. 2002. *Feminine mystique*. Praha: Pragma.
- Gerhard, U., Jansen, M. 1999. *Differenz und Gleichheit. Menschenrechte haben (k)ein Geschlecht*. Frankfurt am Main: Campus.
- Habermas, J. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia.
- Havelková, H. 1995. „Dimenze ‚gender‘ ve vztahu soukromé a veřejné sféry.“ *Sociologický časopis*, roč. 31. č. 1: 25–38.
- Kiczková, Z., Farkašová, E. 1993. „The Concept of the Emancipation of Women: A Project that Failed.“ Pp. 84–94 in Funk, N. – Mueller, M. (ed.). *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. New York, London: Routledge.
- Kiczková, Z. 2005. „Teoretická reflexia emancipačnej koncepcie žien (pohľad späť).“ Pp. 259–277 in *Pohľady do slovenskej filozofie 20. storočia*. Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou konanej dňa 2. 2. 2005 na Katedre filozofie a dejín filozofie Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Bratislava: ALL ACTA.
- Kiczková, Z. et al. 2006. *Pamäť žien: o skúsenosti sebaútvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava: IRIS.
- Klinger, C. 1995. *Flucht, Trost, Revolte. Die Moderne und ihre ästhetischen Gegenwelten*. München, Wien: Carl Hanser.
- Kreisky, E., Sauer, B. 1995. *Feministische Standpunkte in der Politikwissenschaft. Eine Einführung*. Frankfurt, New York: Campus.
- Kreisky, E. 1995. „Gegen ‚geschlechtshalbierte Wahrheiten‘.“ Feministische Kritik an der Politikwissenschaft im deutschsprachigen Raum.“ Pp. 27–62 in KREISKY, E. – SAUER, B. *Feministische Standpunkte in der Politikwissenschaft. Eine Einführung*. Frankfurt – New York: Campus.
- Kvapilová, E. 2001. „Sociálne práva žien.“ Pp. 97–115 in Kvapilová, E. – Porubánová, S. *Nerovné cesty k rovnosti*. Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny.
- Lang, S. 1995. „Öffentlichkeit und Geschlechterverhältnis. Überlegungen zu einer Politologie der öffentlichen Sphäre.“ Pp. 83–121 in Kreisky, E. – Sauer, B. *Feministische Standpunkte in der Politikwissenschaft. Eine Einführung*. Frankfurt, New York: Campus.
- Lipovetsky, G. 2000. *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*. Praha: Prostor.
- Miháliková, S. 2000. „Rodová dimenzia ľudského rozvoja.“ Pp. 7–17 in *Národná správa o ľudskom rozvoji*. Bratislava: UNDP, Centrum pre hospodársky rozvoj.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina. Mýty a skutečnost*. Brno: Blok.
- Možný, I. 1991. *Proč tak snadno*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Pateman, C. 2000. *Sexuální smluva*. Bratislava: ASPEKT.
- Szapuová, M., Kiczková, Z., Zezulová, J. 2007. *Na ceste k rodovej rovnosti: ženy a muži v akademickom prostredí*. Bratislava: IRIS.
- Šiklová, J. 1999. „Únava z vysvetľovania.“ Pp. 84–94 in Chřibková, M.; Chuchma, J.; Klimentová, E., *Feminismus devadesátých let českým očima*. Praha: One Woman Press.
- Vodáková, A. 1995. „Hodnotový svět žen a jeho paradoxy.“ *Sociologický časopis*, roč. 31. č. 1: 39–47.
- Wagnerová, A. 1995. „Emancipace a vlastnictví.“ *Sociologický časopis*, roč. 31 č. 1: 77–84.

Poznámky

- 1 Táto štúdia vznikla vďaka podpore Európskeho fondu regionálneho rozvoja, OP VaV, č. 26240120017.
- 2 Citáty z kníh v českom a nemeckom jazyku preložila Z. K.
- 3 Ideál ženy v domácnosti, prevládajúci v USA v povojnovom období, analyzuje Betty Friedan vo svojej práci *The Feminine Mystique* (Ženská mystika) z roku 1963.
- 4 Môžeme porovnať: V prvej Československej republike prevládal názor, že žena patrí do domácnosti a jej práca mimo domova môže ohroziť zdravý vývoj detí. Tento názor dopĺňalo tvrdenie, že v ťažkých hospodárskych pomeroch a v časoch vysokej nezamestnanosti by mala byť zárobková práca ponechaná len mužom, živiteľom rodín, prípadne slobodným ženám.
- 5 Podnetom pre konštruktívnu diskusiu bola práca Jürgen Habermasa o štruktúrálnej premene verejnosti (pozri Habermas 2000).
- 6 Pod legitimizáciu vylúčenia žien z verejnej sféry sa podpísali teoretici spoločenskej zmluvy, napr. John Locke a Jean-Jacques Rousseau.
- 7 Bourdieu uvádza: Za rovnakých podmienok sú ženy menej platené než muži; za rovnaké diplomy získavajú nižšie miesta; sú viac ohrozené nezamestnanosťou; sú zastúpené vo verejných službách, ale na nižších a neistejších miestach; ich šance smerom k vyhládavanejším pozíciám klesajú. Častejšie sú presúvané na miesta so skráteným úväzkom, čo im v celku spoľahlivo zahatáva cestu k mocenským postom a kontinuálnej kariére (pozri aj Cviková 2007).
- 8 Tento (hierarchický) typ vzťahu silne ovplyvňuje spôsob existencie žien, zachováva určité znaky tradicionality, petrifikuje symbol „živiteľa rodiny“, brzdí reorganizáciu rodinového života, vedie k extrémnej feminizácii niektorých odvetví a pod.
- 9 Tento proces korešponduje s Bourdieuhovým opisom feminizácie povolania.
- 10 Bolo to aj v odvetviach s vysokou zamestnanosťou žien (v peňažníctve, poisťovníctve, zdravotníctve, súdnictve, spojoch, školstve, kultúre, vo vede a výskume a v obchode).
- 11 Tento trend pokračuje dodnes, pozri Bútorová a kol. 1996: 67–68.
- 12 „Zamestnanosť žien sa stala pevnou súčasťou spôsobu života i hodnotových orientácií slovenskej populácie.“ (Bútorová 1996: 68) Ženy, ktoré sa prikláňajú k možnosti kombinovať rolu matky s rolou zamestnanej ženy: „Sú to častejšie vzdelanejšie a mladšie ženy; ženy vykonávajúce duševnú prácu; identifikujúce sa so strednou vrstvou; ženy bez náboženského presvedčenia; nevydaté ženy.“ (Bútorová a kol.

1996: 65) Toto rozvrstvenie pripadalo na tú polovicu žien, ktorá by svoj „interrolový konflikt“ nechcela riešiť rezignovaním na zamestnanie.

13 Pritom to ale nie je „ženský problém“, resp. je to nesprávne a nespravodlivé, ak sa to považuje za problém žien a nie celej spoločnosti.

14 Príznačné je, že v koncepcii emancipácie žien nebol obsiahnutý koncept otcovstva.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2011

Doc. PhDr. Zuzana Kiczková, PhD. je od roku 2001 riaditeľkou Centra rodových štúdií na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, na ktorej pôsobí ako filozofka. Svoje výskumné a pedagogické aktivity zameriava na feministickú filozofiu, feministickú etiku, ekofeminizmus, ale aj na orálnu históriu v rodovom výskume a problémy rodu vo vede. Okrem kurzov v rámci rodových štúdií a kurzov z metafyziky, ktoré vedie na Katedre filozofie a dejín filozofie FiF UK, pedagogicky pôsobí na Katedre genderových štúdií FHS UK v Prahe. Korešpondenciu zasielajte na adresu kiczkova@fphil.uniba.sk.